

Sladana Josipović

Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945.-1959.)

Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu Hrvatski studiji, Zagreb 2010.*

Doktorski rad Sladane Josipović pod naslovom *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945.-1959.)* obuhvaća 320 stranica teksta u devet temeljnih poglavlja. U sažetom uvodu autorica objašnjava problematiku disertacije, stanje u izvorima i literaturi te metodološke postupke, ali i probleme s kojima se susretala u istraživanju. Na temelju analize arhivskog gradiva, objavljenih izvora i dosadašnjih historiografskih rezultata analizirala je položaj Katoličke crkve u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića od 1945. do 1959. Istraživanje je obuhvatilo Akšamovićeva nasljednika, pomoćnog biskupa Stjepana Bäuerleina. To je bilo vrijeme nakon uspostave komunističkog režima kada je došlo do ideoloških i političkih razilaženja između države i crkve što se je odrazilo i na svakodnevni život vjernika.

S. Josipović istražila je fondove Biskupskog arhiva Đakovo, najviše fondova Biskupske kancelarije (1945.-1959.), Spisa Apostolske administrature (1945.-1959.), Osobnog arhiva biskupa Stjepana Bäuerleina (1951.-1959.), Prezidijalnih spisa biskupa Antuna Akšamovića (1945.-1953.), Ostavštine biskupa Stjepana Bäuerleina, Hrvatski državni arhiv, napose Komisije za odnose s vjerskim zajednicama i Fonda Služba državne sigurnosti Republičkog Sekretarijata unutrašnjih poslova. Osim toga, istraživala je u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu i to Ostavštinu Svetozara Rittiga. U Državnom arhivu Osijek uglavnom je istražila fondove KPJ, narodnih odbora, tj. lokalnih vlasti i sudova. Pregledala je i fondove Župnog arhiva Ilok i Samostanskog arhiva Ilok.

* Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića je uspješno obranjena, još neukoričena, doktorska disertacija Sladane Josipović. Na stranicama koje slijede donosimo viđenje te disertacije iz pera dr. sc. Zdenka Radelića, predsjednika Povjerenstva za obranu doktorskog rada.

U poglavlju o ideološko-političkim uzrocima sukoba S. Josipović naglašava da se nakon obračuna s ostacima građanskih stranaka Komunističkoj partiji Jugoslavije na putu uspostave jednostranačkog sustava našla Katolička crkva, kao potencijalno uporište oporbenih struja u Hrvatskoj. Za KPJ religije i vjerske zajednice bili su ostatci starog eksploatatorskog društvenog poretka, a vjerske razlike uzrok nacionalno-vjerskih sukoba. KPJ je predviđao društvenu marginalizaciju svih crkava, pa i Katoličke crkve i to odvajanjem crkve od države i škole, te oduzimanjem crkvene imovine. Cilj je bio homogenizacija jugoslavenskog društva na temelju komunističke doktrine, što je bilo otežano činjenicom da je riječ o nacionalno miješanom prostoru, na kojem su religijsko i nacionalno tradicionalno međusobno bili usko povezani. Najčešći oblik diskreditacije Katoličke crkve bilo je nastojanje da se je optuži za veze s ustaškim režimom. Prema tvrdnjama KPJ, Katolička crkva se kompromitirala u ratu stavivši se u službu okupatora i njegovih domaćih saveznika. Cilj optužbi nije bila samo diskreditacija pojedinih svećenika, nego cijele Katoličke crkve i hrvatskog nacionalizma, tj. onih snaga koji su težili samostalnosti Hrvatske ili što većoj autonomiji. Hrvatski nacionalisti su, prema komunističkom tumačenju, poticaje dobivali iz vrha Katoličke crkve.

Slijede poglavlja „Zakonska regulativa crkveno - državnih odnosa“ i „Opći prikaz crkveno-državnih odnosa neposredno nakon rata“. Pravno reguliranje položaja vjerskih zajednica u Jugoslaviji započelo još u ratu. Najvažniji zakoni koji su regulirali međusobne odnose nakon rata, osim Ustava FNRJ iz siječnja 1946., koji je jamčio slobodu savjesti i vjeroispovijesti, ali i odvojio crkvu od države, bili su Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (1945.), Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba (1945.), Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države (1945.), Osnovni zakon o braku, Zakon o matičnim knjigama, iz 1946., Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim matičnim knjigama (1949.), Zakon o nacionalizaciji (1946./1948., 1958.), Osnovni zakon o eksproprijaciji (1947.), kao i brojni porezni zakoni i zakoni koji su se ticali vjerskog odgoja djece i mladeži. Najznačajniji zakonski akt koji je regulirao crkveno - državne odnose bio je Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (1953.). Katolički biskupi u Jugoslaviji nisu odobrivali zakon koji je protivno crkvenim propisima, omogućavao državi da uređuje pitanja vjere, vjerske discipline vjernika, svećenstva i organizacije Crkve. Time se, konstatira S. Josipović stavove Katoličke crkve, Crkva podređivala državi. Unatoč tome što su Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica Katolička crkva i ostale vjerske zajednice dobile zakonsku osnovu za pritužbe u slučaju kršenja njihovih ustavnih i zakonskih prava, ta zajamčena prava, prema tvrdnjama autorice, nisu zaživjela.

Nakon poglavlja „Opći prikaz crkveno-državnih odnosa neposredno nakon rata“, slijedi poglavlje „Uloga đakovačkog biskupa Akšamovića u oblikovanju crkveno - državnih odnosa“, koji je jedan od temeljnih poglavlja ovog doktorata. Autorica tvrdi da je za razliku od većine katoličkih biskupa u Hrvatskoj Akšamović zauzeo pozitivan stav prema obnovljenoj Jugoslaviji na čelu s KPJ i to unatoč nekim javnim napadima protiv njega, jer da je dao primjer svome kleru „kako treba da se služi NDH“. J. Brozu Titu obraća se u pismima kao „ujedinitelju naroda“ i „voljenom vođi“, a Bakariću i Ribaru kao prvoborcima „u krvavoj borbi i slavnoj pobjedi“. Za razumijevanje odnosa između Akšamovića i komunističkih vlasti važna je činjenica da je bio prijatelj s predsjednikom republičke Komisije za vjerska pitanja Svetozarom Rittigom. Iako se nije libio uputiti kritiku komunističkom režimu, bio je pomirljiv u nadi da se odnosi između Katoličke crkve i države mogu urediti na obostranu korist. Što se tiče vrha hijerarhije Katoličke crkve u Hrvatskoj, Akšamović je smatrao da je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac upao u takav „očajan položaj da ga braniti ne možemo“. Štoviše smatrao je da je najbolje da abdicira. No, njihov je službeni odnos bio korektan i Akšamović je poštujući crkvenu hijerarhiju podržavao odluke vrhovnog poglavara Katoličke crkve u Hrvatskoj.

Odlukom pape Pia XII. 1951. biskup Akšamović ostao je apostolski administrator nadležan u crkveno - državnim poslovima, a pomoćni biskup Stjepan Bäuerlein preuzeo je poslove dušobrižničke službe i vjerske inspekcije župa. Za razliku od Akšamovića, Bäuerlein nije bio sklon suradnji s državnim vlastima, a komunisti su u njegovom imenovanju vidjeli novu akciju Vatikana protiv Jugoslavije. Zato je uslijedila nova medijska kampanja protiv biskupa Bäuerleina i Vatikana. Odnos među dvojicom biskupa, tvrdi S. Josipović, bio je zategnut jer Bäuerleinova nepopustljivost prema vlasti nije imala blagoslov lojalnog Akšamovića, dok Bäuerlein nije blagonaklono gledao na suradnju svoga prethodnika sa vlastima.

U četvrtom poglavlju „Politička i sudska represija komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji“ detaljno su prikazani krivično zakonodavstvo poslijeratne Jugoslavije, sudski procesi pripadnicima Katoličke crkve s područja Đakovačke i Srijemske biskupije i sudski proces protiv svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959. - 1960. Autorica konstatira da je u prvih pet godina komunističke vlasti osuđeno više od dvadeset pripadnika Katoličke crkve s područja Đakovačke i Srijemske biskupije na dugogodišnje zatvorske kazne s prisilnim radom. U razdoblju od 1945. do 1946. izrečeno je i šest smrtnih kazni, od kojih su dvije izvršene.

Suđenje svećenicima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa 1959. 1960. odjeknulo je preko granice đakovačke dijeceze. Prema mišljenju autorice to suđenje predstavlja nezaobilazan aspekt u istraživanju crkveno-državnih odnosa jer je riječ o zaokretu u odnosu komunističkog režima prema Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji nakon smrti biskupa Akšamovića. Činjenica da je istraga započeta tek nekoliko dana prije Akšamovićeve smrti govori da je upravo njegova suradnja s vlastima bila ključna u očuvanju Bogoslovnog sjemeništa, ali ujedno govori i o namjeri komunističkog režima da ugrožavanjem daljnjeg opstanka sjemeništa slome otpor nepopustljivog biskupa Bäuerleina.

U poglavlju „Materijalne prilike Katoličke crkve u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji“ S. Josipović obradila je pitanje oduzimanje crkvene imovine prema Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji i ostale oblike oduzimanja imovine Katoličkoj crkvi, kao što su konfiskacija ili pljenidba, eksproprijacija ili izvlaštenje, nacionalizacija ili podržavljenje imovine. Obradila je i pitanje sprječavanja redovnog crkvenog djelovanja ograničavanjem prikupljanja vjerskih priloga po kućama s obrazloženjem da se na taj način širi „protunarodna politička propaganda“. Donošenjem Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica ozakonjene su namjere komunističkih vlasti da se sve vjerske aktivnosti, pa tako i prikupljanje vjerskih priloga ograniče isključivo na crkvene prostore.

Posebnu pozornost S. Josipović posvetila je pitanju vjeronauka. Od trenutka uspostave komunističkog režima pitanje vjeronauka zaoštravalo je ionako narušene crkveno - državne odnose. Sužavanjem vjeronauka na izborni predmet i njegovim ukidanjem u višim razredima srednjih škola, komunističke su vlasti započele proces potiskivanja Katoličke crkve kao moralnog i ideološkog autoriteta među školskom djecom i mladeži. Opstrukcija vjeronauka se nije vršila samo u školama, nego i u crkvama budući da su vlasti zabranjivale bilo kakvo izvanškolsko okupljanje mladeži od strane svećenstva. Takvi postupci, suprotni dotadašnjoj praksi, za Katoličku su crkvu bili neprihvatljivi. Nagovijestivši da Crkvi predstoji „borba za odgoj mladeži“, Stepinac u predstavkama napominje da je dužnost vlasti osigurati vjerski odgoj u školama, a da ukidanje vjerske nastave u višim razredima srednjih škola predstavlja ograničavanje prava Katoličke crkve. Vjeronauk formalno nije bio zabranjen, ali je komunistički režim različitim odredbama nastojao njegov utjecaj u školama svesti na najmanju moguću razinu. S. Josipović smatra da je prosvjetni sustav bio jedan od sredstava oblikovanja svjetonazora u skladu s novim društvenim uređenjem, te da je imao važnu ulogu u protureligijskoj promidžbi. Donosi niz primjera i zaključuje da je pozitivan odnos u pojedinim školama prema religiji bio smatran kao problematično ponašanje. Konačno je 31. siječnja 1952. godine Ministarstvo

prosvjete NRH ukinulo vjeronauk u školama, a u crkvama nije bilo dopušteno vjeronauk predavati na školski način, tj. nije se smjelo popisivati djecu koja dolaze na vjeronauk, provoditi kontrola i evidencija te se nije smjelo načiniti raspored predavanja vjeronauka po razredima.

Autorica je na temelju izvješća župa s područja Đakovačke i Srijemske biskupije ustvrdila je da jedan od glavnih problema crkvenog vjeronauka bilo smanjenje broja polaznika. To je posebno bilo izraženo u gradskim i radničkim sredinama gdje je utjecaj prosvjetnih vlasti, ali i strah roditelja od gubitka osnovnih egzistencijalnih prihoda, uvelike utjecao na znatno slabiji odaziv mladeži.

S. Josipović istražila je i restriktivnu politiku države, napose Udbe, prema brizi Katoličke crkve za svećenički podmladak. Jednako restriktivna politika primjenjivala se i u odnosu prema vjerskim blagdanima. Posljednji korak u marginalizaciji vjerskih blagdana učinjen je 10. prosinca 1951. kad je Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH odlučio izbaciti sve vjerske blagdane s popisa školskih praznika, što se opravdavalo potrebom ostvarivanja Petogodišnjeg plana. Uspostavu monopola nad cjelokupnim prosvjetnim sustavom komunističke su vlasti nastojale provesti i ukidanjem svih privatnih škola, đučkih domova i internata, 1952. i izbacivanjem Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu iz sastava Sveučilišta u Zagrebu.

Posebno poglavlje posvećeno je pitanju svećeničkih udruženja gdje su, prema tvrdnji autorice, najviše došle do izražaja razlike između biskupâ Bäuerleina i Akšamovića u odnosu prema komunističkim vlastima. Bäuerleinov oštar stav prema udruženjima i svećenicima uključenima u njihov rad, imao je za posljedicu da je većina svećenika ostala vjerna biskupskoj vlasti. S druge strane, Akšamović sa svojim pomirljivim stavom prema udruženjima, a prema nekim indicijama čak i poticanju njihova osnivanja na području biskupije, nije uspio nametnuti kompromisni pristup u rješavanju crkveno - političkih pitanja.

Po svojoj izvornosti ističe se poglavlje „Problem religioznosti članova Partije“. Religioznost je bio najčešći razlog isključenja članova KPJ u Hrvatskoj, napose zbog sudjelovanja na krštenjima, krizmama, crkvenim vjenčanjima, procesijama i hodočašćima. Taj je problem do izražaja ponajviše dolazio u seoskim sredinama, gdje je utjecaj crkve bio tradicionalno jači nego u gradskim sredinama. Nakon prvog razdoblja blažeg odnosa prema religioznosti svojih članova od 1948. do 1950., u vrijeme kolektivizacije sela i Rezolucije Informbiroa, prema istraživanjima S. Josipović, broj partijskih isključenja višestruko se povećao.

U zaključnim ocjenama S. Josipović tvrdi da je na području Đakovačke i Srijemske biskupije bila na djelu politika ograničavanja vjerskih sloboda, unatoč

tome što su vlasti negirale optužbe o ugroženosti Katoličke crkve u Jugoslaviji. U svoju obranu vlasti su isticale različite zakone, ponajprije *Ustav i Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, koji su jamčili široke vjerske slobode i ravnopravnost svih građana. Međutim, u praksi su vjernici rijetko bili u mogućnosti ostvariti svoja prava. Osim toga, za svakodnevni život vjernika bio je presudan stav lokalnih vlasti, koje su često samovoljno tumačile i provodile zakone, uglavnom na štetu vjernika. No, i ovdje, zaključuje S. Josipović, suodgovornost viših tijela vlasti ne može se zanijekati, budući su u većini slučajeva neposlušni pojedinci prolazili nekažnjeno. Izvori potvrđuju da je stanovništvo na području Đakovačke i Srijemske biskupije, i to prije svega dijela biskupije na području NRH, bilo privrženo Katoličkoj crkvi, a vjera duboko ukorijenjena, što se u arhivskim dokumentima vrlo često ističe. Učinkovitost nastojanja komunističkih vlasti za suzbijanjem religioznosti najviše je imala uspjeha u većim gradskim sredinama te među mlađom populacijom, dok je u ruralnim područjima te među starijom i ženskom populacijom sudjelovanje u svim vidovima vjerske prakse, bilo na prilično visokoj razini.

Posebna vrijednost disertacije je u tome što je autorica osvijetlila državno – crkvene odnose na temelju istraživanja gotovo potpuno nepoznatog arhivskog gradiva. Učinila je korak dalje od dosadašnjih istraživanja usmjerenih na cjelokupnu Hrvatsku i Jugoslaviju, pa i neka uža područja, primjerice na Zagrebačku nadbiskupiju ili, pak, na uže teme, primjerice pitanje žrtava među katoličkim svećenicima. Može se reći da je riječ o radu koji sustavno i temeljito prikazuje odnose Katoličke crkve i državnih vlasti u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji nakon 1945., a time predstavlja i novi doprinos poznavanju ove problematike u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Zdenko Radelić